

УДК 35.072.8

МАТВЕЄВА Ольга Юріївна,
аспірант каф. економіки
та регіон. екон. політики ДРІДУ НАДУ

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ МОДЕЛІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Обґрунтовується модель фінансового забезпечення місцевого самоврядування, що здатна ефективно діяти в умовах децентралізації. Концептуальні засади запропонованої моделі базуються на визнанні доцільності інституційного розвитку місцевої фінансової інфраструктури з метою розширення фінансових можливостей органів місцевого самоврядування за рахунок використання сучасного інструменту фінансового ринку – місцевих запозичень.

Ключові слова: фінансове забезпечення, місцеве самоврядування, фінансові інституції, інвестиції, місцеві запозичення, облігації місцевої позики, фінансовий ринок.

Матвеева О. Ю. Внедрение децентрализованной модели финансового обеспечения местного самоуправления в Украине

Обосновывается модель финансового обеспечения местного самоуправления, способная эффективно функционировать в условиях децентрализации. Концептуальные основы предложенной модели исходят из возможности институционального развития местной финансовой инфраструктуры. Внедрение такой модели позволит расширить финансовые возможности органов местного самоуправления за счет использования современного инструмента финансового рынка – местных займов.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, местное самоуправление, финансовые институты, инвестиции, местные займы, облигации местного займа, финансовый рынок.

Matveieva O. Y. A decentralized model of local self government financial support in Ukraine

The local self government financial support model that can effectively operate in terms of decentralization is justified. The conceptual framework of the proposed model is based on the suggestion that the institutional development of the local financial infrastructure in order to expand the financial capacity of local governments through the modern financial instrument using (local borrowing) is appropriate.

Key words: financial support, local government, financial institutions, investment, local borrowing, municipal bonds, financial market.

Постановка проблеми. Аналіз проблеми фінансового забезпечення місцевого самоврядування здійснюється вітчизняними науковцями переважно з позиції теорії місцевих фінансів. Предметом досліджень є відносини між бюджетами різних рівнів, здебільшого відносини місцевих бюджетів із державним бюджетом. При цьому потреби інституту місцевого самоврядування, який історично створювався з метою забезпечення фінансової автономії територій, є дещо ширшими за очікування фінансової допомоги з державного бюджету.

Підхід переважної більшості науковців до формування ресурсної бази місцевого самоврядування обмежується розглядом питання традиційних методів наповнення місцевих бюджетів із застосуванням бюджетно-податкових інструментів та надання трансфертної допомоги. Такий підхід уже став класичним для України, проте слід наголосити на необхідності пошуку нових, сучасних, більш дієвих методів розширення можливостей фінансового забезпечення місцевого самоврядування. Адаже в умовах ринку пошук додаткових джерел фінансового забезпечення місцевого самоврядування має вийти за межі податкової сфери. Ураховуючи найсучасніші надбання західної фінансової практики, доцільним видається пошук додаткових фінансових ресурсів на фондовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню проблеми фінансового забезпечення місцевого самоврядування присвячено чимало наукових робіт. Але в дослідженнях вітчизняних науковців приділено увагу окремим її аспектам та

сторонам. Зокрема, О. Д. Василик, О. Д. Данілов, О. П. Кириленко, В. М. Опарін, С. В. Слухай, В. М. Федосов, М. Г. Чумаченко пропонують здійснювати аналіз системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування з позицій теорії фінансів. Є. П. Бабенков, С. А. Буковинський, Н. М. Деева, О. Д. Данілов, В. В. Зайчикова, Н. В. Калінюк, О. В. Каховська, В. І. Кравченко, І. О. Луніна, І. В. Мізіна, К. М. Огданський, І. Е. Польська, В. І. Попруга, Т. О. Савостенко, Н. В. Скрипченко, О. О. Сунцова, Л. Г. Шевченко, П. С. Щербаков досліджують теоретичні засади організації системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування в контексті міжбюджетних відносин та місцевих фінансів. І. В. Бурковський, О. А. Музика-Стефанчук, Ю. Джигир, К. Майндзюк та В. О. Федотов висвітлюють правовий аспект фінансового забезпечення місцевого самоврядування в зарубіжних країнах у межах наук фінансового права та міжнародної економіки.

Не менш пріоритетним питання фінансового забезпечення місцевого самоврядування є в західній науковій науці, представленій, зокрема, роботами таких відомих науковців, як Р. Бел, Ш. Бланкарт, Дж. Б'юкенен, П. Гросман, Д. Друмергоф, Е. Йохансон, С. Капкава, Д. Кінг, М. Лендшел, Р. Масгрейви, П. Масгрейви, Дж. Мейнор, У. Оутс, О. Селігмен, Т. Сендлер, Т. Сострем, У. Тіссен, Ч. Тьєбу, К. Фостер, М. Хан, М. Хегл, К. Хоксбі, Т. Хорват, А. Шах, Дж. Шихарт. За наявності великої кількості досліджень у даній галузі проблема наукового обґрунтування та запровадження ефективної моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування, що діятиме в умовах децентралізації, залишається у вітчизняній науковій думці мало розробленою.

Метою статті є обґрунтування децентралізованої моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування, яка базується на розширенні інституційної інфраструктури місцевого фінансового ринку.

Виклад основного матеріалу. Фінансове забезпечення місцевого самоврядування є певною системою або сукупністю відносин між рівнями державного управління для забезпечення населення необхідними благами на місцевому рівні, а також фінансування місцевого розвитку (рис. 1).

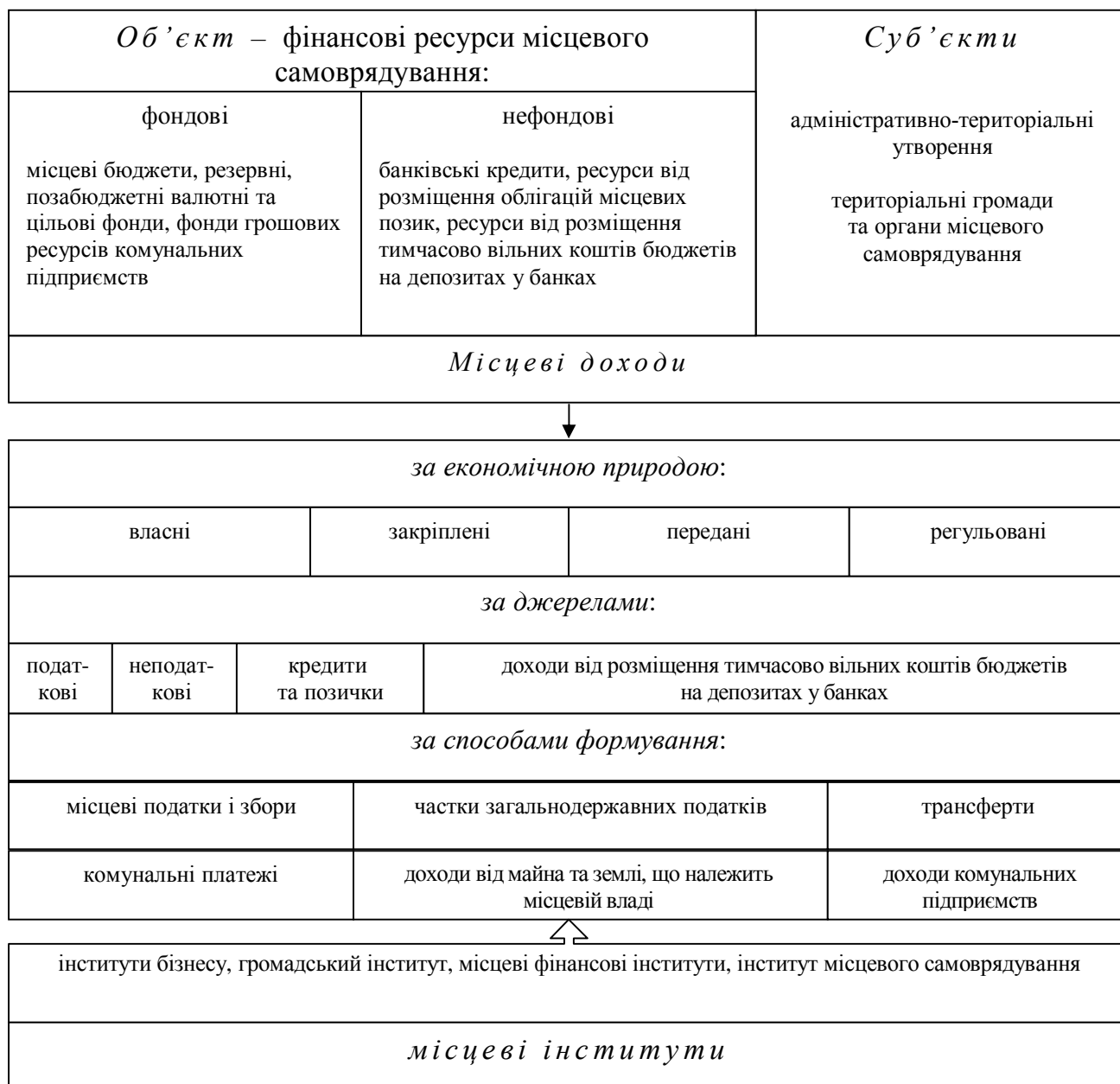

Рис. 1. Система фінансового забезпечення місцевого самоврядування в Україні

Ця система складається з великої кількості інститутів, серед яких, зокрема, інститути бізнесу, громадські інститути, місцеві фінансові інститути, інститут місцевого самоврядування, які, перебуваючи в тісній кореляції й взаємодії, беруть участь у формуванні фінансового ресурсу місцевого самоврядування. З цієї позиції на особливу увагу заслуговує питання пошуку найслабших ланок цієї складної системи, що стримують та в деяких випадках навіть унеможливають її розвиток на теренах України.

Аналізуючи зазначену проблему, більшість науковців та економістів-практиків майже одноставно схилиються до думки, що ефективність діючої в Україні моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування знижується політикою держави у сфері оподаткування. Так, О. М. Антіпов та Г. С. Ліхоносова дійшли висновку, що місцеві податки, які налічують більше ніж 15 позицій, не є ані джерелами доходу місцевих бюджетів, ані стимулами для раціонального використання місцевих ресурсів, ані інструментами, завдяки яким можуть вирішуватися соціально-економічні проблеми регіонів. Питома вага місцевих податків та зборів у структурі податкових надходжень зведеного бюджету становить усього 3 %. Система місцевих податків і зборів виконує «допоміжну роль щодо державного оподаткування» і «належить до таких об'єктів, що або не мають фіскального значення, або за своєю природою не можуть бути охоплені державними податками» [1]. Доходи, що мають найбільш істотне значення для бюджету, перераховуються до державного бюджету [9, с. 275]. Тобто державна політика у сфері місцевого оподаткування спрямована на визначення найбільш значущих джерел місцевих доходів та спрямування цих сум до державного бюджету. Доходи, що залишаються в місцевих бюджетах після перерахувань, є вкрай малими для забезпечення фінансування нагальних місцевих проблем.

Аналізуючи подібну ситуацію в Російській Федерації, О. О. Какшайська наголошує, що актуальним завданням трансформаційної економіки є переосмислення теоретичних основ, оцінка та пошук шляхів удосконалення організаційно-правових аспектів та методологічної бази формування доходів місцевих бюджетів [6]. Цієї позиції дотримуються російські дослідники Р. В. Бабун та В. В. Казаков, вбачаючи головним завданням уряду «формування сучасної концепції фінансового забезпечення місцевого самоуправління, яка мала б системний характер і відповідала б на запитання, на які цілі, за якими принципами і якими каналами має здійснюватися фінансування місцевого самоврядування на сучасному етапі» [2, с. 149] (тут і далі переклад автора. – *О. М.*). Фінансове забезпечення поточних витратних зобов'язань місцевих бюджетів пропонується вирішувати за рахунок постійних джерел доходів: податкових надходжень до місцевих бюджетів та дотацій вирівнювання бюджетної забезпеченості, субсидій, цільової допомоги. На переконання авторів, вирішення проблеми фінансування місцевого самоврядування лежить у площині її розділення на

три складові: формування основної податкової бази місцевих бюджетів на державному рівні; власні можливості міст по нарощуванню дохідної бази; механізми податкового та бюджетного регулювання на місцевому рівні [2, с. 149].

Погоджуючись із наведеними міркуваннями, слід констатувати, що на сьогоднішній день місцеві податки ще не стали реальною базою фінансового забезпечення місцевого самоврядування України. Та, на нашу думку, слабкість фінансової бази місцевого самоврядування може бути пояснена не лише державною політикою. В умовах, коли зміни у структурі податкової системи є неможливими (або принаймні недоцільними), пошук варіантів розширення фінансових можливостей доцільно шукати на фінансовому ринку, зокрема в напрямі укріплення позицій фінансової самодостатності органів місцевого самоврядування.

На теренах вітчизняної наукової думки першу спробу розроблення концепції фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування, спрямовану не на оптимізацію податкових та міжбюджетних відносин, а на посилення фінансової самостійності територіальних громад, було здійснено Г. Г. Васюковим. Запропонована автором концепція базується на таких складових: становлення інвестиційної моделі економічного зростання, розвиток підприємництва, підвищення конкурентоспроможності економіки міста на умовах переходу до інноваційної моделі її розвитку, ефективне управління комунальною власністю, упорядкування земельних відносин територій [3, с. 5]. Застосування запропонованого Г. Г. Васюковим підходу до вирішення проблеми фінансового забезпечення місцевого самоврядування загалом збігається із напрямом децентралізації державного управління, що ставить перед органами місцевого самоврядування нові завдання: трансформацію інвестиційної моделі місцевого економічного розвитку, сприяння підприємницькій ініціативі, розроблення інноваційної моделі розвитку міста, пошук можливостей ефективного управління комунальною власністю та земельними відносинами. Та наведений підхід розглядає не всі аспекти проблеми, що аналізується.

Широкий спектр нових завдань, що постають перед органами місцевого самоврядування в умовах децентралізації державного управління, актуалізує науковий пошук у цьому напрямі. Адже вибір Україною курсу на побудову децентралізованих відносин між рівнями управління має супроводжуватися вибором нових наукових підходів до вирішення проблеми укріплення інституту місцевого

самоврядування. Укріплення розглядаємо, насамперед, у контексті фінансового забезпечення, адже без фінансової самостійності місцевого самоврядування неможливо говорити про його фактичне існування.

На наше глибоке переконання, найслабшою ланкою системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування є фінансово-кредитна та інвестиційна діяльність місцевого самоврядування: органи місцевого самоврядування менш активно використовують наявні можливості для акумуляції додаткових кредитних, позикових та інвестиційних ресурсів до місцевих бюджетів, ніж це відбувається в більшості розвинених країн світу.

Подібно до практики розвинених країн світу, слід активніше залучати до процесів акумуляції органами місцевого самоврядування додаткових фінансових ресурсів місцеві фінансові інституції, насамперед регіональні фондові біржі, міські банки та міські страхові компанії, започаткування співпраці яких з органами місцевого самоврядування стало невід'ємною складовою прогресивного місцевого розвитку передових країн [12, с. 176 – 177].

Аналіз надбань такого досвіду в країнах світу засвідчив, що запровадження на теренах України сучасної та дієвої моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування має ґрунтуватися на підвищенні інноваційної, інвестиційної, позикової та кредитної складових місцевого розвитку. Вищезазначене полягає в здійсненні цілого комплексу відповідних трансформацій (як у парадигмі управління місцевими фінансами, так і в організаційно-інституційному забезпеченні формування місцевих доходів).

На нашу думку, особливої уваги потребує позикова складова, адже вона найменш активно обговорюється в наукових колах. На відміну від української науки, західна наукова думка приділяє зазначеному питанню значну увагу, наголошуючи на її переважній значущості у фінансуванні місцевого розвитку.

Як свідчить іноземний досвід, дієвим інструментом боргового фінансування, зокрема фінансування місцевого розвитку, в умовах браку фінансових ресурсів є облігації місцевої позики. Так, за рахунок місцевих позик фінансується основна частина капітальних видатків місцевих бюджетів: у Франції – до 98 %, у Англії – до 90 %, Японії, США та Німеччині – до 50 %. Облігації місцевої позики, які є найбільш поширеним інструментом здійснення місцевих запозичень (через їх економічність,

функціональність та простоту використання), розміщуються в банках, страхових компаніях, а також скуповуються приватними особами [7]. Тобто розвиток системи боргового фінансування, зокрема за рахунок здійснення місцевих запозичень, є неможливим без утворення мережі спеціалізованих фінансових інституцій, які беруть на себе всі функції щодо обслуговування операцій з цінними паперами органів місцевого самоврядування.

Ураховуючи досвід розвинених країн світу, інститут місцевого самоврядування яких стрімко розвивається відповідно до розвитку його відносин зі спеціалізованими фінансовими інституціями [7; 12, с. 176 – 177], припускаємо, що запровадження на національних теренах децентралізованої моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування є неможливим без утворення таких інституцій у складі місцевої фінансової інфраструктури. За таких умов децентралізована модель фінансового забезпечення місцевого самоврядування матиме вигляд моделі, яка складається з інститутів, пов'язаних між собою прямими та зворотними зв'язками: місцевого населення, державної влади, бізнесу та місцевих фінансових інституцій, місцевого самоврядування (рис. 2).

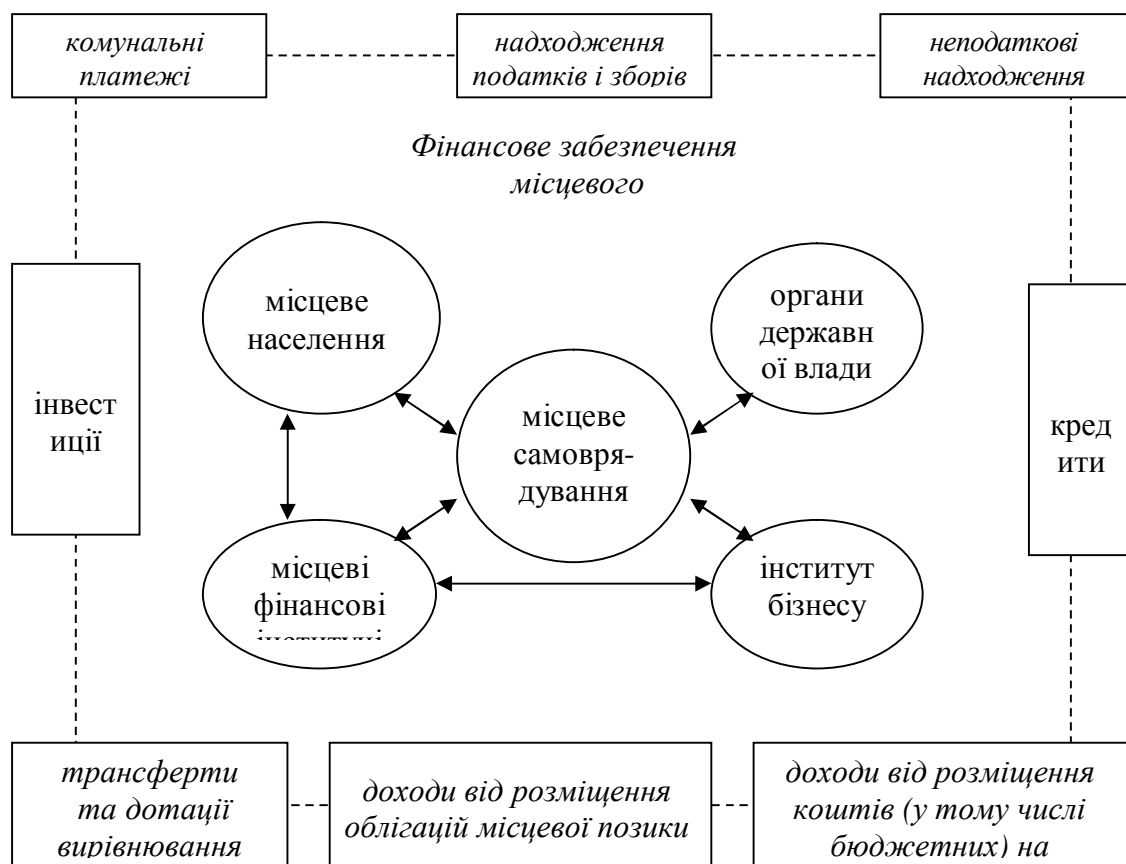

Рис. 2. Зв'язки між інститутами в умовах запровадження децентралізованої моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування

Координаційним центром моделі є місцеве самоврядування – інститут, що здійснює координуючий вплив на всі інші інститути моделі. Взаємодія інститутів, позначена на рисунку зворотними зв'язками, відбувається у сфері фінансового забезпечення місцевого самоврядування для задоволення потреб кінцевого споживача – місцевого населення. Зусилля інститутів спрямовані на акумуляцію фінансових ресурсів у межах моделі з метою спрямування останніх на забезпечення місцевого розвитку. Основні завдання щодо акумуляції фінансових ресурсів покладені на місцеві фінансові інституції – професійних посередників у відносинах між інституціональними учасниками моделі. Найважливішим завданням у питанні забезпечення місцевого розвитку, що покладається на місцеві фінансові інституції, є професійна організація діяльності органів місцевого самоврядування щодо пошуку шляхів розширення джерел фінансового забезпечення, зокрема на фондовому ринку, підтримка, консультування та супровід операцій з місцевими цінними паперами.

Результатом запровадження наведеної на рис. 2 моделі має стати розширення джерел фінансового забезпечення місцевого самоврядування за рахунок акумуляції додаткових сум податкових та неподаткових надходжень до місцевих бюджетів, інвестиційних, кредитних і позикових ресурсів, доходів від розміщення залишків бюджетних коштів на банківських депозитах, доходів від розміщення облігацій місцевої позики.

Механізм реалізації наведеної моделі базується на позиції щодо визнання необхідності перерозподілу наявних коштів, що обертаються на даній території. Також необхідним є пошук нових, більш ефективних інститутів інвестування. Ураховуючи досвід країн світу з децентралізованою моделлю державного управління, слід констатувати, що найбільш ефективними інститутами інвестування в місцевий розвиток сьогодні є населення та бізнес. Так, населення свідомо обмежує поточне споживання з метою нагромадження коштів для придбання товарів довготривалого використання, а юридичні особи резервують невикористаний прибуток з метою модернізації обладнання чи розширення виробництва [10, с. 80 – 81].

Підвищення в останні роки попиту населення на місцеві цінні папери можна пояснити їх рівнем надійності порівняно з іншими видами цінних паперів. Така надійність значною мірою забезпечується розвиненою системою страхування місцевих цінних паперів. Як відомо, в Україні «на руках» у населення знаходиться

близько 2 – 5 млрд грн у національній валюті та близько 5,2 млрд дол. США [4]. Практична відсутність стабільних фінансових інституцій сприяє деконцентрації грошових ресурсів, що поглиблює негативні наслідки фінансово-економічної кризи.

Пріоритетним напрямом вирішення даної проблеми економісти часто називають «ринкову стерилізацію надлишкової грошової маси» через розширення спектру державних цінних паперів для роздрібного продажу та розвиток державної фінансової інфраструктури, зокрема мережі страхування [5]. Розділяємо впевненість у тому, що посилити спроможність фінансового сектору до «ринкової стерилізації» частини надлишкової грошової маси, що знаходиться на руках у населення після вилучення ним депозитів з банків, можна шляхом розширення спектру державних цінних паперів та розвитку фінансової інфраструктури. Проте, на наше переконання, особливу увагу слід приділити не державним, а місцевим цінним паперам, які на місцевому фінансовому ринку знаходяться ближче до населення. Необхідність розвитку місцевої фінансової інфраструктури, зокрема мережі страхування, впливає із розширення спектру та кількості місцевих цінних паперів. У цьому контексті актуальності набуває проблема комплексного розвитку фінансової інфраструктури міст – окрім страхових компаній розвинутих повинні місцеві банки та фондові біржі, які тісно пов'язані із розміщенням цінних паперів органів місцевого самоврядування.

Крім цього, наслідком фінансової кризи, що панує сьогодні в Україні, є погіршення платіжної спроможності комерційних банків, отже відбувається подальше переміщення клієнтів банків до більш надійних гарантів, якими можуть стати органи місцевого самоврядування. Таким чином, кризові явища спонукають населення, яке отримало негативний досвід у відносинах з комерційними банками (зокрема, несвоєчасне повернення вкладень і зростання курсу долара), до пошуку більш стабільного гаранта. На нашу думку, незайняте на сьогоднішній день місце гаранта по запозиченнях та вкладах може посісти саме інститут місцевого самоврядування. Цінні папери, випущені органами місцевого самоврядування, мають високий рівень надійності та ліквідності. Ці характеристики дозволяють їм утримувати конкурентоспроможність на ринку місцевих запозичень та попит місцевого населення й інституційних інвесторів.

Активізація використання органами місцевого самоврядування права на здійснення запозичень є перспективним та економічно ефективним шляхом розширення можливостей фінансового забезпечення та розвитку інституту місцевого самоврядування.

Практика залучення органами місцевого самоврядування позикових ресурсів у багатьох розвинених країнах доводить, що навіть в умовах обмеженості фінансових ресурсів можна реалізовувати масштабні проекти місцевого розвитку, розбудовувати міста та укріплювати їх позиції на міжнародних фінансових ринках.

В останні роки зростання капітальних вкладень органів місцевого самоврядування супроводжується збільшенням випуску місцевих облігацій. Облігації місцевої позики в розвинених країнах є найважливішим інструментом місцевих запозичень. Їх розміщують у банках, страхових компаніях, а також купують приватні та юридичні особи [7].

Успішний досвід випуску муніципальними утвореннями розвинених країн боргових цінних паперів для розширення можливостей залучення фінансових ресурсів налічує вже багато років. Формування та розвиток ринків місцевих цінних паперів, залучення спеціалізованих фінансових установ до інвестиційного процесу стало міцним підґрунтям економічного зростання держав. У багатьох країнах рівень розвитку індустрії цінних паперів слугує індикатором зрілості ринкових відносин [7].

Тож слід очікувати, що вихід органів місцевого самоврядування на ринок місцевих запозичень відкриє українським містам значні інвестиційні можливості. Проте цей ринок в Україні за своїми інституційними та функціональними характеристиками ще не повною мірою відповідає тенденціям світових фінансових систем, що суттєво уповільнює інвестиційні процеси. Насамперед уваги потребує питання його інфраструктурного або інституційного розширення. Адже функціонування прогресивної фінансової інфраструктури міст, здатної забезпечувати фінансування позитивних трансформаційних змін, є важливою умовою і чинником місцевого розвитку.

Інституційний розвиток фінансової інфраструктури міст України відбувається нині вкрай повільно. Потреби сьогодення спонукають до пошуку нових підходів до розширення структури місцевих фінансових ринків. З огляду на це альтернативними складовими фінансової інфраструктури міста пропонується розглядати регіональну фондову біржу, міський банк та міську страхову компанію, що взаємодіють між собою на фінансовому ринку, зокрема на такому його сегменті, як фондовий [8, с. 16].

Утворення зазначених фінансових інституцій (на засадах пайової участі органів місцевого самоврядування у їх заснуванні) та забезпечення їх взаємодії з органами місцевого самоврядування з приводу акумулювання фінансових ресурсів матиме відповідний економічний ефект. Такий ефект полягатиме в перетворенні

вільної грошової маси, що перебуває на руках у населення та залишках на рахунках підприємств, у інвестиції в місцевий розвиток, тобто виведенні з тіньового сектору місцевої економіки частини фінансового ресурсу.

Результат запровадження децентралізованої моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування доцільно показати на прикладі Дніпропетровської області – однієї з найбільш фінансово активних областей України. Таким результатом має стати збільшення надходжень до зведеного бюджету області (рис. 3). Згідно з прогнозом, наведеним на рис. 3, динаміка місцевих доходів у періоді після запровадження моделі, демонструє прискорення: щорічні надходження до спеціального та загального фондів зведеного бюджету Дніпропетровської області збільшуються в середньому на 15,7 %.

Реалізація наведеної моделі за рахунок утворення регіональної фондової біржі, місцевого банку та місцевої страхової компанії є поштовхом для розвитку та розбудови регіонального фондового ринку, що активізує акумуляцію додаткових фінансових ресурсів для бюджету розвитку зведеного бюджету області.

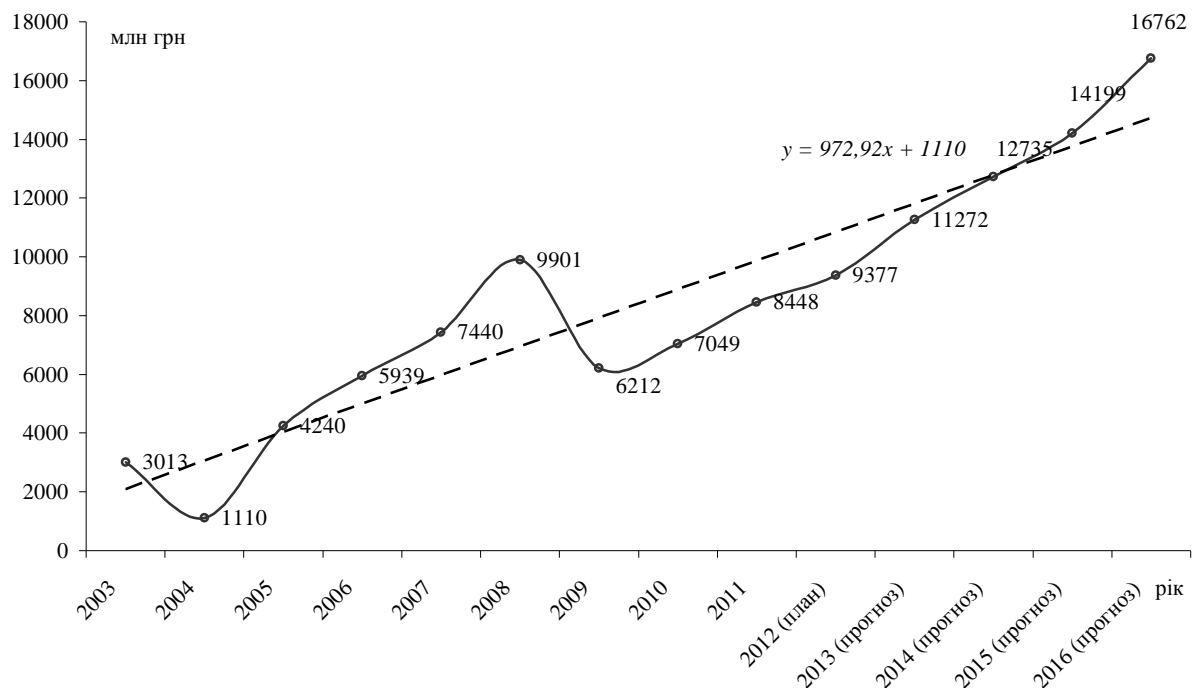

Рис. 3. Прогнозна динаміка надходжень до зведеного бюджету Дніпропетровської області в результаті запровадження децентралізованої моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування, млн грн (складено та розраховано автором на основі [11, с. 3 – 7])

Зокрема, перспективними джерелами таких фінансових ресурсів мають стати: дивідендний дохід, нараховуваний на акції регіональної фондової біржі; розподілений прибуток від діяльності міського банку та міської страхової компанії; дивідендні виплати органам місцевого самоврядування як пайовим засновникам міського банку та міської страхової компанії; платежі за надання місцевих гарантій; місцеві та зовнішні запозичення, кредити й інвестиції. Активізація випуску органами місцевого самоврядування облігацій місцевої позики як дієвого інструменту фондового ринку сприятиме поліпшенню інвестиційного клімату регіону, укріпленню позицій фінансової самодостатності регіону, що позитивно впливає на розвиток процесів децентралізації.

Висновки. Концептуальні засади запровадження на теренах України децентралізованої моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування базуються на визнанні доцільності й коректності інституційного розширення місцевої фінансової інфраструктури та активізації діяльності органів місцевого самоврядування на фондовому ринку з метою акумуляції додаткових надходжень до бюджету розвитку обласного бюджету. Розвиток фінансово-кредитних відносин інституту місцевого самоврядування за рахунок залучення сучасних та дієвих інструментів фондового ринку (як це доводить іноземна практика фінансування місцевого розвитку), насамперед облігацій місцевої позики, сприяє диверсифікації місцевих фінансових потоків, розширює можливості органів місцевого самоврядування щодо фінансування масштабних проектів довгострокового місцевого розвитку, підвищує інвестиційну складову реалізації програм місцевого розвитку.

Основою інституційного розширення місцевого фінансового ринку є утворення спеціалізованих фінансових інституцій – регіональної фондової біржі, міського банку, міської страхової компанії та забезпечення їх взаємодії з органами місцевого самоврядування з метою розширення джерел фінансування місцевого розвитку.

Результатом запровадження моделі є розширення джерел доходів місцевих бюджетів та збільшення загального обсягу бюджетних надходжень.

Перспективи подальших розвідок вбачаються у концептуалізації розвитку зв'язків органів місцевого самоврядування із місцевими фінансовими інституціями з приводу акумулювання місцевих доходів.

Список використаних джерел

1. **Антіпов О. М.** Удосконалення фіскальних можливостей податків на регіональному рівні / О. М. Антіпов, Г. С. Ліхоносова. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSunu/2008_10_2/antipov.pdf.
2. **Бабун Р. В.** Финансовое обеспечение местного самоуправления на современном этапе / Р. В. Бабун, В. В. Казаков. – Режим доступа : sun.tsu.ru/mminfo/000063105/329/image/329-149.pdf.
3. **Васюков Г. Г.** Забезпечення фінансової автономії органів місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.04 / Васюков Г. Г. – К., 2009. – 20 с. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/ard/2009/09vggoms.zip.
4. **Восени** українці купили валюти на 5,2 млрд дол. більше, ніж продали // News.ru. Економіка. – 2010. – Режим доступу : txt.newsru.ua/finance/08dec2010/doll.html.
5. **Економічна** криза в Україні: виміри, ризики, перспективи. – Матеріали наук.-практ. конф. НІСД / Я. А. Жаліло, О. С. Бабанін [та ін.]. – К. : НІСД, 2009. – Режим доступу : old.niss.gov.ua/book/vidannya/kryza2009.htm.
6. **Какшайская Е. А.** Финансовое обеспечение местного самоуправления : на примере Волгоградской области : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / Какшайская Е. А. : М., 2005. – 195 с. – Режим доступа : www.lib.ua-ru.net/diss/cont/75475.html.
7. **Малярчук А.** Зарубіжний досвід формування місцевих бюджетів / А. Малярчук // Вісн. ТАНГ. – № 1. – 2005. – Режим доступу : www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/TuwfAL.pdf.
8. **Матвєєва О. Ю.** Напрямки інституційного розвитку системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування / О. Ю. Матвєєва // Держава та регіони : Сер. «Державне управління». – Запоріжжя : КПУ. – 2012. – № 2. – С. 10 – 16.
9. **Матвєєва О. Ю.** Шляхи розширення фінансової бази місцевого самоврядування в умовах децентралізації управління (на прикладі Дніпропетровської області) / О. Ю. Матвєєва // Держ. упр. та місц. самоврядування : зб. наук. пр. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. – № 3 (6). – С. 274 – 285.
10. **Методологічні** засади державної політики сталого регіонального розвитку : монографія / Т. О. Савостенко, В. І. Попруга, І. Е. Польська [та ін.] ; за заг. ред. Т. О. Савостенко. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2008. – 164 с.

11. **Надходження** до зведеного бюджету Дніпропетровської області у 2000 – 2010 рр. – Аналіт. дані ДКС України в Дніпропетр. обл. – 2011 р. – 12 с.

12. **Савостенко Т. О.** Визначення перспективних напрямків інституційного розвитку системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування України у післякризовий період / Т. О. Савостенко, О. Ю. Матвеева // Сталий розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., 1 жовт. 2011 р. / за заг. ред. О. Ю. Бобровської. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2011. – С. 175 – 178.